

Il stgilat – l'acrobat da noss gauds

■ Il stgilat appartegna als ruiders. El maglia nuschs, sems, coclas, chatschs e scorsa e mintgatant era insects ed ovs d'utschels. L'excellent rampignader è fitg derasà en gauds da guglias, da figlia ed en parcs. Las lungas griflas datan tegn vi da la scorsa da las plantas; cun sia cua lunga e spessa po el tegnair l'equiliber cun siglir d'ina planta a l'atra. Il stgilat fa ses gnieu aut en la tschima da las plantas. Il gnieu ha la furma d'ina culla cun in'entrada da la vart. L'animalet è activ dal di e na fa nagin sien d'enviern per propi. L'enviern, cur ch'el ha fom, banduna il stgilat il gnieu e va a la tschertga da ses zups.

Cumparsa

En sia cumparsa è il stgilat adattà a la vita ch'el maina raivend per las plantas. Stgilats èn fitg levs e paisan be 200-400g. Exemplars creschids cuntanschan ina grondezza da 20-25 cm (dal chau al bist); la cua mesira radund 15-20 cm. Durant raiver serva la cua lunga sco agid da balantschar; cura ch'il stgilat siglia d'in lieu a l'alter, furma la cua ina sort guvernagl. Mastgels e femellas na sa differenzieschan betg areguard lur grondezza e lur colur. Stgilats chaminan sin las plantas-pe. Las tschattas davant han quatter dets cun lungas griflas moviblas; er ils poleschs degenerads han griflas. Las chommas davos èn surproporzionalmain lungas e fitg fermas; las lungas griflas sturschidas pussibiltieschan al stgilat da raiver engiu cun il chau avant.

Stgilats han ina tipica dentadira da ruider. Ils dents lungs da ruider creschan adina puspè suenter (fin 10 cm per onn).

Il pail dal stgilat consista da chavels curts che vegnan midads duas giadas l'onn. Il pail d'enviern è bier pli spess che quel da stad; savens è er la colur d'enviern pli stgira u griscenta. Ils tschofs sco penels che vargan si las ureglias fin 3,5 cm fan part dal vestgi d'enviern; la stad èn quels fitg curts u betg avant maun.

Activitad

Il stgilat è in animal fitg agil, adattà per fetgamain a la vita sin las plantas. Sias toppas davos grondas e fermas e sias griflas stortas fan dad el in excellent rampignader da plantas. Cun grond inschign raiva el d'ina planta ensi ed engiu (cun manar las toppas davos) e fa gimnastica tranter la roma.

Pervia da ses pitschen pais sa mova il stgilat er sin roma fitg satiglia. Cura ch'el siglia lunsch, dovra el la cua per diriger e franar il sgol. Sigls da 4-5 meters n'èn nagin problem per quest pitschen acrobat. Tant sin las plantas sco er per terra sa mova il stgilat en furma da pitschens sigliots. Stgilats èn activs durant il di. Chauds dis da stad tschertgan els lur vivonda la damaun e la saira; durant il di sa retiran els lura en il gnieu.

Il radius d'activitad d'in singul stgilat

Cun sia dentadira da ruider vegn il stgilat d'avrir mintga crosa da nuschi.

FOTO: PD

cumpiglia en media 23 fin 40 hectaras (mastgels) resp. 14 fin 26 hectaras (femellas). Ils singuls abitadis sa cuvran per part.

In gnieu cumadaivel

Bleras spezias d'animals fan gniesus. Ils pli enconuschents en ils gniesus dals utschels. Ulteriurs animals che fan gniesus fitg bels ed inschigns èn ils insects, per exempel las furniclas e las termitas. I dat dentant era numerus mammals che fan gniesus sur u sut la terra. Da quels fan part per exempel ils ratuns da l'America dal Nord, las mieurs rampignadras da l'Africa ed ils bursalins da l'Australia. In dals gniesus ils pli fascinants è però quel dal stgilat.

Cun ir l'enviern tras il gaud ves'ins magari gniesus en la roma ch'han la grondezza da ballas: quai èn ils gniesus dals stgilats cotschens e grischs. Bliers èn vids, perquai ch'els èn memia vegls u perquai ch'els vegnan duvrads mo la stad. Auters èn dentant occupads d'in stgilat che fa in cupid.

Ils stgilats èn er activs l'enviern (enturn mezdi) e pon surviver mo paucs dis senza magliar. Els van l'enviern en lur gnieu per durmir e sch'i plova e naiva. Il gnieu è fatg da romins e frastgas ed è pulstrà cun scorsa, erva e feglia. Il gnieu po avair in diameter da var 45 cm, la chombra in tal da var 30 cm.

Il gnieu vegn costruì en la furtga dad ina planta. In cranz da roma e feglia furma la part exteriura; a l'intern sa chatta il letg bain pulstrà. Durant construir il gnieu sa volva il stgilat adina enturn sai per dar al gnieu sia furma radunda. Il gnieu d'enviern è pli stabil che quel da stad.

Cumportament social e multiplicaziun

Stgilats vivan per regla a moda solitaria. I dat dentant er cas nua che pitschnas societads sa furman ordaifer il temp da la copulaziun. En quest cas partan plirs stgilats il medem gnieu. Entaifer questas

gruppas domineschan ils animals (mastgels e femellas) ils pli gronds ed ils pli vegls.

La copulaziun ha lieu la fin mars (en la Bassa per part gia la fin schaner ed il favrer, suandà d'ina segunda fasa da copulaziun il medem onn). Las femellas en chalur secreteschan in'odor che carmala ils mastgels. Quels curran suenter ad ellas e fan vairas chatschas en las curunas da las plantas.

Suenter radund 5 emnas naschan en il gnieu 3-7 animallets bluts ed orvs. Els paisan 8,5 grams ed han ina lunghezza dal corp da radund 6 cm. Els vegnan tgirads be da la mamma. Suenter 9 emnas tschertgan els gia sez lur maglia. Tuttina restan els anc in temp en vischinanza dal gnieu da la mamma. La madrezza sexuala cuntanschan ils stgilats gia suenter indesch mais, ma per regla tiran els si agens pitschens pir en la vegliadetgna da dus onns. Var 80 procent dals pitschens stgilats na survivan betg l'emprim onn (pervia da fiernas e giats). Tar ils stgilats che survivan l'emprim onn munta l'aspectativa da vita radund 3 fin maximal 7 onns; en parcs d'animals cuntanschan els ina vegliadetgna da fin 10 onns.

Nutrimet

Ils stgilats sa nutreschan da nuschs, glogns, sems da puschas, brumbels, ampuaunas, bulieus, magari er da larvas d'insects u lindornas. Els maglian gugent ils minzs da las puschas-pign e da las betschilas. Per pudair magliar quests sems mordan ils stgilats giu las stgaglias da las miscalcas. Suenter il past restan savens enavos puschas ruisas da pign e da schember. En buns temps rimnan els vivonda e fan provisiuns en lieus zuppads. Surtut l'atun rimna il stgilat nutriment e chava quel en il terren. Schebain ch'el ha in'activitad reducida, banduna il stgilat er durant l'enviern regularmain ses gnieu per tschertgar las reservas ch'el ha fatg

l'atun. Ma cunquai ch'el na chatta betg tut ses zups, gida el – tuttina sco la cratschla – a derasar las plantas.

Inimis

Tar ils inimis nativals dal stgilat tutgan la fiernga ed ils utschels da preda. La fiernga mela raiva prest tuttina bain sco il stgilat. Da di è il stgilat bain en avantatg grazia a ses pais pli bass, ma da notg al surprinda la fiernga savens en ses gnieu. Dals utschels da preda (piv, sprer, girun) mitschan ils stgilats savens cun currer en rudè enturn il bist da la planta. En situaziuns da fitg grond privel po il stgilat er sa laschar crudar per terra or da gronda autezza senza sa blessar. En parcs e curtins èn savens ils giats ils pli gronds inimis dals stgilats.

Sistemica e derasaziun

Entaifer l'urden dals ruiders (Rodentia) furman ils sciurids (Sciuridae) ina vasta famiglia che cumpiglia tranter auter ils stgilats, ils sabrins, ils stgilats da la terra e las muntanellas. En questa famiglia vegnan differenziadas las sutgruppas che vivan per terra, sin las plantas u ch'han membranas da sgular. Il gener dals stgilats (Sciurus) tutga tar ils sciurids che vivan sin las plantas (Sciurini). Tut ils stgilats èn da postura plitost pitschna, han ina cua spessa e vivan en gauds. La gronda part da las 28 spezias da stgilats viva en l'America; be trais spezias vivan en l'Eurasia. En l'Europa Centrala è schizunt da chasa da natira be ina spezia da stgilat (Sciurus vulgaris). Per differenziar quella da las ulteriuras spezias la numn'ins per part «stgilat per propi» u «stgilat europeic».

Entaifer il gener dal stgilat indigen existan per part fitg grondas variaziuns da la colur dal pail. Dal sid vers il nord e nordost vegn la colur pli grischa; dal vest a l'ost mida la colur da cotschen vers nair. I dat però regiuns nua che variantas co-

tschnas e nairs cumparan ina sper l'atra, sco che quai è er il cas en l'Europa Centrala. Il pli derasà en noss gauds è il stgilat brin stgir, ma mintgatant ves'ins er exemplars brin cotschents. Er albinissem e melanissem èn fenomenos ch'ins po observar savens tar ils stgilats en Europa.

Il stgilat indigen è derasà quasi en tut l'Europa (cun excepziun da la Spagna dal Sid, dal Portugal e da tschertas regiuns da l'Italia). Vers ost è el plinavant da chasa quasi en l'entira Asia dal Nord, da l'Ural fin a Kamschatka ed en la Corea. En lur territori da derasaziun cumparan ils stgilats fin ad in' autezza da 2000 meters sur mar.

Il tipic spazi da viver dal stgilat indigen èn gauds da coniferas. Be en la part da derasaziun europeica cumpara el er en gauds maschadads e gauds da feglia. Sco animal che suonda la cultura cumpara el en l'Europa savens er en parcs e curtins.

In sguard als parents

Cumbain ch'ils biologs prefereschon oz ina subdivisiun pli differenziada (a basa da criteris da la genetica moleculara) pon ins – sco gia mussà survast – sutdivider ils sciurids en las trais gruppas dals stgilats petaurins (cun membrana da planejar), dals stgilats da plantas e dals stgilats da la terra.

Tscherts stgilats ed auters mammals che vivan sin las plantas san planejar. Quests sabrins u stgilats petaurins han pels tranter las chommas davos e davant che s'avran sco in paraplievgia. Els vivan surtut en l'Asia dal Sidost, cumparan dentant er en vastas parts da l'emisfera nord. Cun lur pels tranter las chommas e la cua platta per manischar e franar «sgolan» ils stgilats petaurins d'ina planta a l'atra.

L'enviern vegnan ils gniesus dals stgilats magari visibels.

MIROSLAW/PIXELO

Il stgilat grischi è in stgilat da planta ch'è vegnì importà da l'America en l'Engalterra ed ha stgatschà qua bunamain tut ils stgilats cotschens. Ils stgilats grischs prendan da tuttas sorts materials per far lur gnieu: launa nursa, plimas, fain, spias, fletga, strom, romins, feglia setga, feglia verda, nuschs-fau, scorsa. Quels che vivan en las citads dovran era ruments sco tastgas da plastic, stromins per baiver e palpieri da gassetas. En il fratemp è il stgilat grischi er sa derasà en l'Irlanda ed en l'Italia.

Il stgilat da la terra il pli vischin – abstract, bain chapi, da la muntanella – viva en l'Europa dal Sidost. El fa sia tauna sut la steppa per mitschar da ses inimis e da la chalur. El viva en grondas colonias; ins chatta fin 12 000 animals sin in spazi da 330 m². Il stgilat da la terra maglia parts da plantas sco ragischs e bulbas, ma era fritgs e sems.

Er il stgilat da Sibiria appartegna als stgilats da la terra. Da stad porta el fritgs, tschagulas, bulbas e ragischs en sia tauna. Quest proviant tanscha per tut l'enviern ch'el passenta cun durmir. Da stad maglia el fitg bier ed accumulescha uschia reservas da grass. Sch'el sa senta en privel, dat el in ferm tschivel per avvertir ses cumpogns.

La presentaziun:

Dossier «Stgilat».

Dapli infurmaziuns:

chatta.ch/?hiid=1285
www.chatta.ch

Ils tschofs orasum las ureglias spareschan en il decurs da la primavaira. ROLF HANDKE/PIXELO

Cun manar las toppas davos è il stgilat er bun da raiver engiu. RUDOLPHO DUBA/PIXELO